

FARKAS GÁBOR

A ZIRCI APÁTSÁG NYUGAT-MAGYARORSZÁGI BIRTOKA, A SZENTGOTTHÁRDI URADALOM ÉS A SZERZETESEK, 1878–1950

A SZENTGOTTHÁRDI APÁTSÁG BETAGOZÓDÁSA A MAGYARORSZÁGI CISZTERCI RENDBE

A zirci apátság a birtokokhoz 1878-ban jutott, a szentgotthárdi filiális apátságnak az alsó-ausztriai Heiligenkreuztól történt elválasztása révén. Szentgotthárd 1734-ben került az alsó-ausztriai apátsághoz III. Károly intézkedése folytán, és 144 éven át Heiligenkreuz élvezte a szentgotthárdi birtokok jövedelmét. Az anyaapátság több befektetést eszközölt Szentgotthárdba és a birtokokhoz tartozó falvakba. A többi között felépítette a kolostort (1748–1750) és az apátsági templomot (1748–1764). Az anyaapátság mindkét épület létesítése során nagy anyagi áldozatokat hozott. A barokk stílusú kolostor dísztermét Stefan Dorffmaister történelmi tárgyú falképeivel díszítették, az apátsági templomot Anton Pilgram mester építette, a kupola freskóit Dorffmaister és Gusner Mátyás festette (az 1664. évi csata ábrázolása.)¹

Az 1867-tel induló magyarországi önállóság az Ausztriához fűződő kapcsolatok lazítására törekedett, és a magyarországi szerzetesrendeket is kivonta az osztrák függőségéből. 1878 tavaszán a kultuskormányzat értesítette a zirci apátot, Rezutsek Antalt, hogy napirenden van Szentgotthárd leválasztása Heiligenkreuztól. Erről az osztrák–magyar kormányzati szervek 1878. június 25-én megállapodtak. A filiális apátság visszaesatolásának technikai részleteit a zirci apátnak kellett lebonyolítani. Rezutsek Antal 1878-ban megkapta az egyesített Zirci-, Pílisi-, Pásztói- és Szentgotthárdi Apátság apáti címét, és 1878. november 4-én a szentgotthárdi apátságba helyezték. Az agg és gyenge egészségi állapotú Rezutsek Antalt a veszprémi püspök hivatalába iktatta, de még 1879-ben, 84 évesen elhalálozott.² Utódára, Supka Jeromosra, várt az elcsatolással járó küzdelmes feladat lebonyolítása. Heiligenkreuz a szentgotthárdi vagyont visszatartotta, évekig nem fizetett, sőt az ingóságok egy részét eladta. (A parasztok felvásárolták a birtokok gazdasági felszerelését, a vállalkozók a földesúri regálékat, és szántóföldek elidegenítéséről is érkezett hír Zircre. Ez az eladási akció mintegy 18.000 forint bevételt hozott a heiligenkreuzi apátságnak.) Zirc a szentgotthárdi törzsvagyont – 39.500 forint – követelte az alsó-ausztriai rendtől. A kifizetés elhúzódása miatt a zirci apát radikális lépésre szánta el magát: tudomására hozta a heiligenkreuzi apátnak, hogy a király környezetében tesz említést a vagyonátadás megtagadásáról. Erre 1885-ben a törzsvagyon összegét Zirc megkapta.³

A BAJAI GIMNÁZIUM ÁTVÉTELE

A kultuskormányzat Szentgotthárd átesetolása kapcsán azt a feladatot adta Zirenek, hogy Magyarország valamely városában válasszanak ki középiskolát, és azt működtessék. E kérdés kapcsán az apát megkérdezte a ciszterci gimnáziumok tantestületeit, mely városban legyen a rendnek a negyedik középiskolája. Az egriek Pozsonyt (ma: Bratislava, Szlovákia), a pécsiek Újvidéket (ma: Novi Sad, Szerbia), a fehérváriak Budapestet javasolták.⁴ A fehérváriak javaslatuk mellett megjegyezték, hogy a rendnek nem lesz elég anyagi ereje a gimnázium fenntartásához, és értesülésük szerint a szentgotthárdi birtokok jövedelme kevés az ottani apátság működtetéséhez is. A tantestületek javaslatát a kultuskormányzat nem fogadta el. Helyette a bajai gimnázium lett a ciszterciek negyedik középiskolája. Baján a 18. század közepétől működött gimnázium, amely csak 1815 után, a város és a helyi ferences rend összefogásával lendült fel. A ferencesek az 1851. tanév végén távoztak a középiskolából, ezután királyi gimnázium lett, amelyet a Tanulmányi Alap és a város anyagilag támogatott. A kultuszminiszter a zirci apátra bízta a bajai gimnázium tanulmányi rendbetételét. Az apát hat szerzetest küldött 1878-ban Bajára, akik a tanítás mellett az új építkezést is vezették. A költségekre az apátság 20.000 forintot fordított, a város 10.000 forinttal járult az építkezéshez, a felszerelés beszerzéséhez.⁵

A SZENTGOTTHÁRDI URADALOM

A szentgotthárdi apátság birtokai 21 helységben szórtan helyezkedtek el. Az uradalom 6508 katasztrális hold területet foglalt el. A helységek a következők: Szentgotthárd, Balázsfalva (ma: Apátistvánfalva), Csörötnek, Eresenyé (ma: Hemdorf im Burgenland, Ausztria), Farkasfa (ma: Szentgotthárd része), Gyánafalva (ma: Jennersdorf, Ausztria), Gyarmat (ma: Rábagyarmat), Huszás (ma: Csörötnek), Istvánfalu (ma: Apátistvánfalva), Kethely (ma: Szentgotthárd része), Kisfalud (ma: Szentgotthárd része), Kondorfa, Magyarlak, Nagyfalva (ma: Mogersdorf, Ausztria), Németlak (ma: Deutsch Minihof, Ausztria), Orfalu, Raks (ma: Rax, Ausztria), Szakony, Talapatka (ma: Szentgotthárd része), Tótfalu (ma: Szentgotthárd része), Zsida (ma: Szentgotthárd része). Az apátság hét helységben további részbirtokokkal, kisebb-nagyobb területű ingatlanokkal rendelkezett: Rábaszentmárton (ma: Sankt Martin an der Raab, Ausztria), Rábafüzes, Szentkereszt, Alsószőlőnk, Dolinc (ma: Dolinci, Szlovénia), és a stájerországi Loipersdorf, Gillersdorf.⁶ A zirci apátság mezőgazdasági szakembereket küldött az uradalom felmérésére, akiknek elmarasztaló a véleményük az ottani állapotokról. A szántóföldeket kizsaroltnak találták, amelyek talajutánpótlást régóta nem kaptak, az erdőkben tarvágást nagy területeken végeztek, az erdősírtési munkákat elhanyagolták. A legelők és a rétek jórészt természetű állapotukat mutatták: sok a vízmosás; a vízállás, a patakok szabályozatlanok; bokros részek uralták a legelők egy részét. Rendezés ezekben a művelési ágakban nem történt. A régi ültetésű nagyfalu szőlőben a tőkék rendszeretlenül szembetűnő, a vincellér hozzá nem értése nyilvánvalónak látszott.⁷

Az uradalom modernizálása, a felszerelés pótlása, a gépesítés elkertíthetetlen feladattá vált a következő években. A gazdasági haladás mintegy másfél évtized alatt lemérhető lett. Erre 1895-ben került sor.⁸ A művelési ágak kialakítását az alpi sajátosságok – hűvös klíma, viszonylag sok csapadék, a talajminőség: agyag, vályog, homok, kavicsos részek – határozták meg. Művelési ágak: szántóföld 868, erdő 4840, rét 559, legelő 124, kert 31, szőlő 10 katasztrális hold. Az út, mezsgye, beltelkek 76 katasztrális holdat tettek ki.⁹ Az uradalmat a Szentgotthárdon székelő jószágkormányzó irányította, aki egy ispán közreműködésével továbbította rendelkezéseit. Csörötneken erdőgondnokság működött. A gazdálkodás öt majorra koncentrálódott, ahol az urasági épületek álltak: Szentgotthárdon, Gyana-falván, Csörötneken, a huszházi Birkás- és Külsőmajorban. A majorokban álltak az uraság gazdasági épületei: a tisztalak, 10 cselédház, 12 tehénistálló, öt ökör-istálló, három magtár, 11 pajta – öt zárt, hat nyitott, azaz lábaspajta – 1 présház a nagyfalvai Várhegyen. Az épülettöke 150.000 forintot tett ki. A szentgotthárdi kolostor és a melléképületek 300.000 forintot értek.¹⁰ A művelési feladatokat 10 kocsis, 19 igásbéres, 10 gulyás, egy csikós, egy vincellér, két csősz, két pusztagazda oldotta meg. Az aratást és cséplést részes munkások, a kapásnövények ápolását szakmányosok, a réti munkákat napszámosok végezték. 1890-es évek elején a munkásviszonyok kedvezőtlennek váltak. A sűrű népességű falvakból – ahol korábban állandóan lehetett napszámosokat kapni – a mezőgazdasági munkavállalók a stájerországi birtokokra mentek dolgozni, ahol magasabb a napszámber, és kedvezőbbek a munkakörülmények. Az uradalom a konvenciók cselédségnek évi 180–250 forint értékű terményt és pénzt szolgáltatott. A szakmányosok terményt, a napszámosok pénzt – férfimunkás 60, női munkaerő 45 krajcárt¹¹ – kaptak.

A szántóföldi termelést a növénykultúrára alapozták. Búzát, rozsot és takarmánynövényeket – zabot, répát, cirokot, zabosbükkönyt, vörös lóherét – termeltek. A réti széna nem jó minőségű, a vadvizek a réteket gyakran elöntötték, a savanykás szénát a békarokka és a sás tette értéktelenné. A takarmánynövényeket az uradalom állatállományával ettették fel a béresek, a kenyérgabonát a kereskedők helyben megvásárolták, és vasúton juttatták el Bécsbe, Grazba. Az uradalom három vasútállomáson rendelkezett rakodókkal; Szentgotthárdon, Csörötneken, Gyana-falván.¹² A gazdasági ágazatok között az erdészet kimagasló helyet foglalt el. Az erdők 16 helység határában terültek el. Az uralkodó fanem az erdei fenyő, amely a talajadottságoknak és az éghajlatnak leginkább megfelelt. Ez a faállomány 70%-át alkotta. A fennmaradó rész tölgyből, bükkből, gertyánból, vörös- és lucfenyőből állt. Az 1879. évi 31. törvénycikk hatályba lépése után a rendszeresen fakitermelést megszüntették. Tűzfát a szentgotthárdi kolostor, a kegyúri lelkészségek, iskolák kaptak. Az erdőtörvény érvénybe lépésével szabályozottá vált a fakitermelés, az erdőket 60, 80, 100 éves forgóművelésre állították be.¹³ Az állattenyésztés az igacróppótlást szolgálta, a felesleges állományt vásárookra hajtották és eladták. A tenyészállományban 87 tehenet, 30 csikót, 153 növendékmarhát tartottak. A szarvasmarha fajták között a magyarországi pirostarka, a szimentáli terjedt el. Az előszállási uradalomból beszerzett öt bika közreműködésével a szimentáli fajta gyarapodott. A kancákat az ugyancsak Előszállásról hozott mé-

nekkel hágatták. A gazdasági lovakat a 4 éves esikók közül választották ki, a többi eladásra került. A növendékmarhákat a zirci apátsági uradalmak vették át. 1893–1894-ben a zirci és a csallóközi csákányi uradalom 150 darabot vásárolt Szentgotthárdról.¹⁴ Az élőleltár tőke 28.430 forint, a holtleltárak értéke 8070 forint. A leltárban szerepelt egy gőzeséplőgép, egy körfűrész, két járgány, 2 lóerőre szerelt szecskavágó, két vetőgép, három rosta, 43 eke, két konkolyozógép, 37 borona, négy henger, 37 igásszekér és 2590 db mezőgazdasági eszköz.¹⁵ A Rába vízén működött egy malom, évi 6000 mázsa őrlési kapacitással, és egy régi téglacégető a szentgotthárdi majorban, amely az urasági építkezéseket látta el eseréppel és téglával. A kerti művelési ág alatt a kolostor parkját, gyümölcsöst és konyhakerti ágyásokat kell érteni. Az apátsági szőlő a nagyfalvai Várhegy oldalában, annak déli és keleti lejtőjén terült el. 1895-ig az ültetvényben nem történt változás, ott a 7 évvel ezelőtti állapotok tükröződtek. A savanykás és asztali jellegű bort főleg a konvenciósnak osztották ki, illetve a koeszmákban kimérték. A szőlőfelújítást 1900 körül elvégezték, korán érő oltványokat és nemes fajú szőlőket ültettek.¹⁶

AZ URADALOM VÁLSÁGA, GYANAFALVI BIRTOK BÉRBEADÁSA

Az 1919. szeptember 10-én, Saint Germain-ban kötött békeszerződés értelmében Ausztriához kerültek Magyarország nyugati részei. A szentgotthárdi uradalomból 1055 katasztrális hold jutott az osztrák állam területéhez. Ez a gyanafalvi gazdasági alközpont volt, amelyhez a majoron kívül Nagyfalva és Németlak határában fekvő földek tartoztak.¹⁷ Az elesatolt birtokot az apátság bérbe adta. Ausztria a tulajdonjogot nem vonta kétségbe. (Bár garanciát sem adott a többi nagybirtokosnak, hogy elesatolt birtokaikat a jövőben kártalanítja.) Az osztrák bérlő, Schmidt Alajos, kihasználta a zavaros állapotokat, a politikai bizonytalanságot, a gazdasági válságot, az inflációt (1919–1922) s ezek örvé alatt igyekezett magának hasznot szerezni. Híresztelte az osztrák kormányzati propagandát, amely szerint a parasztok földreformban részesülnek, és a földek használata részükre ingyenes lesz, adót nem kell fizetniük.¹⁸ Az osztrák állam 1922 végére stabilizálta a schillinget, a gazdasági és a politikai helyzet is rendeződött. A magyarok által szervezett bandaharcokat a kormányzat leállította, a katonákat kivonták a nyugati területekről. Az 1920–1921. gazdasági évre Schmidt bérlő 100.000 korona bért fizetett. Az 1925-ig tartó szerződés katasztrális holdanként 1 mázsa búza értékben állapította meg a bérleti összeget. Az 1925. november 3-án tartott zirci gazdasági tanács a bérleti összeget katasztrális holdanként 80 kg-ra szállította le. A bérlő a szántók nehéz művelésére hivatkozott, amikor a bérlet csökkentését kérte. A bérlő hiányosan tett eleget fizetési kötelezettségeinek, 1927-ben hátraléka 1693 pengőt tett ki, ami 4 év alatt halmozódott fel. A szentgotthárdi jószágkormányzó szerint Schmidt bérlő fizetéképtelenné vált. Ennek okát az 1928. évi gazdasági tanácsban állapították meg: az ausztriai mezőgazdasági munkások drágán dolgoztak, a parasztokat magas adókkal sújtották, ami a magyarországinak három és félszerese. A gyanafalvi bérlő az adót kifizette, ami jövedelme nagyobb részét elvitte. Az apátság a bérleti összeget 1928-ra még

alacsonyabban állapította meg: katasztrális holdanként 25 kg búza értékben. Schmidt ezt a bért sem fogadta fel, az apát ekkor az évi bérösszeg kifizetésétől eltekintett. Az apátság kénytelen a vis majorhoz igazodni, nehogy a bérleti szerződés felmondásával a magas adót neki kelljen megfizetni.

Az apátság kereste a megoldást az elcsatolt birtokkal kapcsolatban. Felvetődött a teljes terület vagy annak egy részének eladása. A jószágkormányzó 1928 őszén azt a hírt küldte Zircere, hogy Gyanafalva egy részének eladása aktuálisra vált, mert egy vállalkozó házhelyeket akar parcelláztatni, és a területet beépíti. A zirci apát az eladáshoz megszerezte a magyar kultuskormányzat engedélyét, amely a szántók és a rétek elidegenítésére vonatkozott, de nem engedélyezték a 74 holdas erdőterület eladását. Az apátság az eladás kapcsán intézkedett, hogy a gyanafalvi és a nagyfalvai lelkészségek fenntartásához szükséges javadalmi földeket átadja. A lelkészségeket a heiligenkreuzi rend alapította a 18. század közepén, és építette fel a templomokat. A kérést a zirci apát a bécsi hercegérsekkel beleegyezőleg megtárgyalta.¹⁹

Az apátsági birtokokon a pasztorációt az 1873. évi adatok alapján vettük fel: Plébániák illetve lelkészségek működtek: Gyarmaton, Kethelyen, Gyanafalván, Istvánfalván, Szentgotthárdon, Badafalván (ma: Weichselbaum, Ausztria), Óriszentpéteren, Nagyfalván, Szentpéterfán. A birtokokon élő katolikusok a szomszédos plébániákhoz tartoztak: Csörötnek, Felsőráks Gyarmathoz; Felsőercsény, Alsóráks Badafalvához; Farkasfa, Talapatka, Kisfalud, Magyarlak, Zsida Kethelyhez; Szakonyfalu, Orfalu Istvánfalvához; Kondorfa Óriszentpéterhez; Németlak Nagyfalvához; Tótfalu Szentpéterfához.²⁰ Az uradalom helységének nemzetiségi összetétele az alábbi: németek Csörötneken (Schridling) 350 fő, Ercsény (Hendorf) 284 fő, Farkasfa (Farkischdorf) 437 fő, Gyanafalva (Jennersdorf) 1065 fő, Felső- és Alsóráks 997 fő, Szentgotthárd 938 fő, Nagyfalva (Mogersdorf) 915 fő Németlak (Deutschminihof) 239 fő. Vendlakosságú helységek: Istvánfalu 566 fő, Szakonyfalu 464 fő, Orfalu 292 fő; magyar lakosság Gyarmaton 862 fő, Talapatkán 251 fő, Kethelyen 359 fő, Kisfaludon 174 fő, Kondorfán 743 fő, Magyarlakon 452 fő, Zsidán 236 fő. Német és horvát lakosság 34 házban, 175 fővel lakta Tótfalut.²¹

A parcellázási tervekkel az osztrák vállalkozó felhagyott, a bérlő ekkor újra jelentkezett a szerződés meghosszabbítására, ami 1931. október 1-jével lejárt, és évi 1200 pengőt ajánlott fel bérletösszegként. A bérlő a gazdasági válságra hivatkozott, ami miatt nem tud többet fizetni. Köztudott, hogy az osztrák kormány a válság idejére a mezőgazdasági termékek értékesítésére kedvezményeket adott. Schmidt ezt kívánta kihasználni, és egyben meggazdagodni az apátság rovására. Komolyan felvetették a gyanafalvi birtok házi kezelésbe vételét. 1931. évi gazdasági tanácsban még a házi kezelés elleni racionális érvek győztek. A több mint 10 éve tartó bérleti kezelés alatt a birtok tönkre ment, a gazdasági felszerelés, az épületek elhasználódtak, az állatállomány silány képet mutatott, és számolni kellett az osztrák hatóságok gánccsoklásával. A birtok instruálása igen nagy összeget emésztett fel, ami az apátságnak veszteséget okozott.

Az érvek ellenére Gyanafalvát 1933. október 1-jével házi kezelésbe vették. A majorba ígás- és növendékállatokat hajtottak Szentgotthádról, gazdasági felszerelést szállítottak, és a béresek a szentgotthárdi majorból jártak át a határon a földek művelésére. Az osztrák mezőgazdasági hatóság gyanakodva figyelte a házi kezelést, s javaslattal álltak elő Gyanafalva általuk elképzelt hasznosítására. Szerintük, a vidék természeti adottságai egy mintagazdaság létesítésére adnak lehetőséget, amelyben az állattartás kapna kiemelt szerepet. Sertésenyésztés kialakítását ajánlották a jószágkormányzónak. 1934-ben a kettős birtoklás megvalósítását javasolta az apát, amely szerint az osztrák mezőgazdasági hatóság állami mintabirtokot hozzon létre, állattenyésztő telep működtetésével. A zirci apátság azt véleményezte, hogy Gyanafalvát házbirtokként fenn lehet tartani. Konkrétan a nagyfalvai Várhegy szőlőbirtokra is gondoltak, ami közvetlen a magyar határnál feküdt.

1933–1934-ben az apátsági birtokon keresztül folyó patak új medrének kialakítására került sor. Ennek kapcsán Ausztriához a szentgotthárdi birtokból mintegy 600 négyszögöl területet esatoltak el, ami egyben államhatár módosulását is jelentette. Az esatolásnál az osztrák határt kijelölő szervek a magyar féllel szemben toleránsan viselkedtek. Úgy vélték az apátság részéről, hogy javaslatuk az osztrák félnél elfogadásra kerül, és engednek az addigi merev, elutasító álláspontjukból. A házbirtok kialakítására az engedélyt az osztrákok nem adták meg. A házi kezelést osztrák részről lehetetlen helyzetbe hozták. A szentgotthárdi béresek gyanafalvi tartózkodását 1-1 napra szűkítették. A béresek reggel indultak a szentgotthárdi majorból a földek művelésére, és este vissza kellett térniük. Az urasági munkát irányítók szintén engedéllyel léphettek át az államhatárt. A béresek osztrák parasztok inzulálták, mondván, hogy náluk is van mezőgazdasági munkaerő, fogatokkal rendelkeznek, fogadják fel őket a szántás-vetésre, aratásra és a réti munkákra. Csakhogy az osztrák munkaerő a magyarországihoz viszonyítva most is drága volt, akárcsak az 1920-as évek elején. A napszámber 1935-ben, Ausztriában, a magyarországi bérek két és félszerese. A terményárak a hazaiaknál 50%-kal magasabbra kúsztak, de a szentgotthárdiaknak eladni a Gyanafalván termelt gabonát exportterményként, csak magas vám lefizetése ellenében lehetett. A hatósági és a helyi gazdasági emberek végül is ellehetetlenítették a házi gazdálkodást.

Az 1936. évi gazdasági tanácsban Gyanafalva eladása mellett döntöttek. A földet – banki közvetítéssel – osztrák parasztoknak kellett felajánlani, a lelkészségeket plébániákká minősíteni és a javadalmi földeket a plébánosoknak átadni. Hegedüs Valter jószágkormányzó a megoldást a kisbérleti rendszerben látta. A parasztok képviselői elfogadták a felajánlott bérparcellákat, de kijelentették, hogy kizárólag a bérösszeget hajlandók fizetni, az állami és egyéb járulékos terheket az apátság egyenlítsé ki a földek után. 1940-ben a gyanafalvi birtokból 150 katasztrális holdat kiszakítottak, és azt három plébánia javadalmi földjeként Gyanafalvának, Nagyfalvának és Németlaknak adták át. A németlaki pasztorációt eddig a nagyfalvi lelkész végezte, most plébániát hoztak létre a községben. Az apát és Imnitzer bécsi bíboros, a javadalmi birtokokról szóló szerződést megkötötték.²²

GAZDÁLKODÁS 1920 ÉS 1944 KÖZÖTT

A békeszerződéssel Magyarországon hagyott uradalom birtokrészei: Szentgotthárd 964, Csörötnek 1983, Apátistvánfalva 159, Farkasfa 441, Háromház (ma: Magyarlak) 109, Kondorfa 263, Magyarlak 163, Orfalu 246, Rábagyarmat 626, Rábakethely 99, Rábakisfalud 4, Rábatótfalu 130, Szakonyfalud 519, Talapatka 349, Újbalázsfalva 158, Zsida 149; összesen 5453 katasztrális hold. Művelési ágak: szántó 303, kert 16, rét 218, legelő 193, erdő 4723 katasztrális hold.²³ Az erdőgazdálkodás az 1921 előtti szinten maradt, területéből 74 katasztrális holdat veszített. A többi művelési ág területvesztéségei számottevők; a szántóföldi növénykultúrák a szükségleteket is alig fedezték, az állattartás visszaesett. Volt olyan 2 esztendő, 1923 és 1931, amikor az uradalom jövedelmét a zirci közpénztárba nem tudott befizetni, sőt 1931-ben, a gazdasági válság alatt, az előszállási uradalom egyenlített ki a szentgotthárdi és a zirci uradalmi közterheket, hozzájárult a termelés megújításához. 1923-ban nem termett annyi kenyérgabona, ami a konvenciók szükségletét fedezte volna. A hiányt az előszállási uradalomból pótolták. Ezek az évek kevés termést produkáltak, más években azonban a jövedelemből jutott a központi pénztárba. Az 1921–1922. gazdasági év végén 600.000 korona, 1930-ban 4000 pengő.²⁴

A kolostor fenntartása, működtetése nagy összeget emésztett fel. 1927-ben a szentgotthárdi konvent 11 tagból állt: Priszter Imre perjel, Kassuba Domokos alperjel, Unger Román, Szilágyi Jenő, Berger Máté, Fejér Adorján, Szücs Aladár kérdésesült tanárok, Cser Cézár hittanár, Szabó Tihámér házgondnok, Horváth Jeromos jószágkormányzó, Erdőssy Bódog erdőfelügyelő.²⁵ A személyi ellátmány 1941-ben 45.430 pengő, 1942-ben 40.326 pengő. 1942-ben légett az apátság tulajdonú alsórönöki fűrészüzem, amely 1934 és 1942 között évente 4000 m³ ausztriai importfát dolgozott fel, a termelés 40%-a származott a szentgotthárdi erdőkből. Újjáépítése 1943-ig megtörtént. A fűrészüzem termelését még ez évben megkezdte, épületfát állítottak elő.²⁶

A GAZDASÁG 1945 UTÁN

Az 1945. évi földreform során az uradalmat felosztották. Június 25-én a fővárosi szerzetesársaknak a minisztériumokban sikerült elérni, hogy Szentgotthárdon 118 katasztrális hold 154 négyszögöl területet, továbbá a csörötneki erdészházat, a községházat visszahagyták az apátságnak. A földreform során elvesztették ingatlanaikat a ciszterci plébániák, a lelkészségek; a községekben a visszahagyott házhelyek, házak, kertek kerültek az újjagzadákhöz; Rábagyarmat, Szentgotthárd (Hunyadi u. 40. számú erdészház, gazdatiszti lak), Rábakethely, Farkasfa, Háromház, Magyarlak, Rábatótfalu, Zsida községekben.²⁷

A ciszterci rend gazdasági igazgatója, Hagvó Kovács Gyula, az erdők kitermelését kezdeményezte az uradalmi területeken, Eplényben, Előszálláson, Csörötneken. A háború utáni újjáépítés során az épületfára szükség volt, a fővárosi vállalkozók érdeklődtek az alsórönöki üzem termékei iránt. Megkereste a gazdasági igazgatót a Magyar Általános Kőszénbánya Rt., a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. is, amelyek több mint 20.000 m³ bányafa megvásárlására tettek ajánlatot. 1945

őszén a szentgotthárdi erdőkben a fakitermelést végezni nem biztonságos, mert a határ menti erdőkben az Ausztriából kivont megszálló orosz csapatokat táboroztatták. A viszonyok rendezése után, 1946 elején, indult meg a fakitermelés Csőrötneken, a fát az alsórönöki üzem dolgozta fel. 1946-ban, a tavaszi hónapokban, az erdőkben 5000 m³ fenyőrönököt termeltek ki, amelynek egyharmadát a kőszénbányák vásárolták meg. A bányafa árát 39.000 Ft-ban állapították meg, s az összeg kifizetését az Állami Szénbányák Vállalat teljesítette. A bányafát a kitermelő szállította a vasúti rakodókra. Az apátság a fuvarosoknak terménnyel fizetett. A facladásból az apátság 1946-ban 141.500 Ft jövedelmet kapott.²⁸

Az igazgató a szentgotthárdi bevételekkel, különösen a rönöki üzem teljesítményével és annak jövedelmezőségével elégedetlen. A hibát a szentgotthárdi gazdasági vezetésben találták meg. Herczeg Valér hanyagul vezette a gazdaságot, a rönöki üzemet. Összefonódást állapítottak meg az apáti gazdasági vezető és a rönöki üzem vezetése között. Annak is híre érkezett Zircere, hogy Herczeg hazafiatlanul viselkedett 1945 tavaszán. Politikai tényezők előtt kijelentette, hogy Szentgotthárdnak és a szomszédos vendek lakta községeknek Szlovéniához kell csatlakoznia, mert „*ami nem sikerült 1919-ben, annak most meg kell történnie.*”²⁹ Herczeg ellen fegyelmi eljárást indított a zirci apát, ügyét a rendi tanács 1945. augusztus elején tárgyalta. A testület döntése: a vádlott távozzék a rendből. Vele kapcsolatban erkölcsi kifogások is felmerültek a szentgotthárdiak részéről, ami az eltávolítást erősítette („*eo ipso dimissus est*” = magától értetődően elbocsátott.) Helyébe, 1946 elején, Jambrich Oszkár bakonykoppányi plébánost küldték. Jambrich nehéz szívvel távozott el a bakonyi faluból. Hívei kedvelték, és egy 40 holdas jól jövedelmező javadalmi gazdaságot hagyott el. A gazdasági igazgató Bakonykoppányba küldte a ciszterci rend számára a fővárosban vásárolt Topolino típusú személyautót. Feladatul kapta a szentgotthárdi birtokkezelő, hogy az autóval járja a környék vásárait.³⁰

Nyugat-Magyarországon a vásárok 1946-ban élénk forgalmat bonyolítottak le, ahová nagy számban hajtottak fel a gazdák lovakat, szarvasmarhákat. Jambrich a szentgotthárdi gazdaság mellett a rönöki üzemet is felügyelte. Szentgotthárdnak az apátsági gazdaságok fellendítésében is szerepe lett. Az osztrák határ közelségét a községbeliek kihasználták: Ausztriából ígásállatokat, gépjárműveket hoztak át, azokat eljuttatták az apátsági gazdaságokba, Zircere, Előszállásra, a gépjárműveket a fővárosba. A gazdasági igazgató összeköttetései révén a fővárosi pénzügyektől valutát – márkát és schillinget – vásárolt, annak egy részét Szentgotthárdra küldte. 1945 végén Előszállás három lovat kapott Szentgotthárdról. (Az előszállási uradalom a frontesemények idején valamennyi lovát, szarvasmarháját elveszítette.) A szentgotthárdi jószágkormányzó ígéretet tett az előszállási birtokkezelőnek, hogy a visszahagyott mintegy 600 holdas gazdaságba 8-10 tehenet és legalább 10 lovat küld. Tanácsot is kapott Jambrich a gazdasági igazgatótól, aki 1944 előtt az előszállási uradalom jószágkormányzói tisztét töltötte be. („*Szentgotthárdi birtok alkalmas gyümölcs- és zöldségtermesztésre, a lófogatokkal pedig vállalon fuvarozást.*”)³¹

A lovakat és a szarvasmarhákat Ausztriából kucecek hajtották át a határon, akik a rejtett utakat ismerték, a gépjárműveket pedig a kaszagyár vezetői

hozták magukkal osztrák igazolványokkal ellátva. (A kaszagyár vezetői, akik maguknak is szereztek gépkocsit, a határon való biztos visszajutás érdekében orosz tiszteket fizettek volna meg.) Ők vásároltak az apátúr számára egy Opel Admiral típusú személygépkocsit, és oldalkocsis motorkerékpárt a zirci gazdasági részlegnek. A gépkocsiért 48.000 schillinget (8000 Ft) a motorkerékpárért 10.000 schillinget fizettek (1600 Ft). 1947. augusztus 20. után újabb két személyautó érkezett Ausztriából Szentgotthárdra. (Az autók árát, 880.000 Ft-ot, az igazgató Zircre küldte.) Az agrárszemléletű Hagyó Kovács meg is jegyezte: „*hamarosan több gépjárművünk lesz, mint lovunk.*”³²

A fővárosból egyre többen emigráltak a nyugati államokba. Az út Szentgotthárdon keresztül is vezetett. Igmándi Aladár gazdasági főtanácsos Hagyó Kovácshoz fordult a maga és családja külföldre távozása elősegítésében. Hagyó a szentgotthárdi kolostorban szerzett a családnak szállást, amíg megszerzik a határon történő átjutást. Címet adott a főtanácsosnak, ahová biztonságosan fordulhat, a további távozás érdekében (Pfarramt, Mogersdorf, egykori ciszterci plébánia).³³

A szentgotthárdi konventet 1947-ben 10 tag alkotta: Várkonyi Fidél perjel; Láng Vince alperjel-provizor; Véghelyi István házgondnok; Jambrich Oszkár jószágkormányzó; Horváth Kázmér hittanár; Hölvényi Olaf segédlelkész; Bartók Eged, Gondán Felicián, Küzdi Aurél, Szücs Aladár középiskolai tanárok, nyugalmába helyezve.³⁴ Az 1947. évben tartott rendi káptalani gyűlésen – sorrendben az 58. – a szentgotthárdi káptalanból a perjel, az alperjel és Horváth Kázmér vett részt.³⁵ Az 1949. évi káptalani gyűlés volt az utolsó a rend megszűntése előtt. Az apáti beszámolóban a szerzetesrendek sorsa is szóba került. Említette, hogy a nácik Németországban, Ausztriában feloszlatták a szerzetesrendeket, de a háború után megtörtént újjászervezésük. Magyarországon a rendek agonizálnak; mintha Haydn búcsúszimfóniája csendülne fel: egyre kevesebb hangszer játszik, a dallam lehangyollik, végül összeomlik, mint a kimerült ember. A szimfóniát Esterházy herceg megértette, most a magyar állam politikai vezetői érzelem nélkül szemlélik a szerzetesrendek haláltusáját. Az apát kiadta a jelszót: „*áldozatban érik a győzelem*”.³⁶ Utalt még az 1950. évi káptalani gyűlésre is, amely a rendi történetben a 60. lesz. Ezt a ciszterci rend nem érte meg. 1950. június elején deportálták a szerzeteseket. A szentgotthárdi konvent tagjait június 9-én szállították Kunszentmártonba, a karmelita kolostorba.³⁷

JEGYZETEK

¹ Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepén közrebocsát a hazai ciszterci rend. Szerk. Békefi Remig. Bp., 1896. (továbbiakban: Békefi, 1896.); *Zlinszkyiné Sternegg Mária: A szentgotthárdi ciszterci apátság története és művészetének emlékei, 1183–1878.* In: Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. Szerk. Kuntár Lajos, Szabó László. Szombathely, 1981. 398–540. p.

² Békefi, 1896. 79. p.; Veszprém Megyei Levéltár (továbbiakban: VeML) A Ciszterci Rend Zirc–Pilis–Pásztó és Szentgotthárdi Apátságának levéltára (továbbiakban: ZAL) Archivum Vetus (továbbiakban: AV) E C 40 49 A. 1878.

- ³ VeML ZAL AV C 40 49 A. 1878., C 33 99 113 A. 1885.
- ⁴ VeML ZAL AV C 28 A. 1878.
- ⁵ Békefi, 1896. 288-289. p.
- ⁶ Békefi, 1896. 449., 481-482. p.
- ⁷ VeML ZAL AV F 8 A. 1877.; VeML A Ciszterci Rend Zirc-Pilis-Pásztó és Szentgotthárdi Apátságának gazdasági iratai. Az Erdőmesteri Hivatal iratai, 1877. Szentgotthárd.
- ⁸ Békefi, 1896. birtokstatisztikák.
- ⁹ A zirci apátság előszállási uradalma története, 1659-1945 (1949). Kézirat. II., n., 1996. (továbbiakban: Kézirat, 1996.) Letét a Zirci Apátság Újlevéltárában.
- ¹⁰ Békefi, 1896. 482., 484. p.
- ¹¹ Békefi, 1896. 482. p.
- ¹² Békefi, 1896. 484. p.
- ¹³ Békefi, 1896. 498-499. p.
- ¹⁴ Békefi, 1896. 482-483., 485. p.
- ¹⁵ Békefi, 1896. 484-485. p.; A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. 2. köt. Gazdacímár. Bp., 1897. 126-127. p.
- ¹⁶ Békefi, 1896. 482-483. p.
- ¹⁷ Magyarország helységnévtára, 1944. Bp., é. n. 53. p., az elesatolt helységek felsorolásával.
- ¹⁸ VeML ZAL A rend önkormányzati szerveinek (rendi káptalan, majd kormányzótanács) iratai (továbbiakban: Káptalan-kormányzótan. ir. és Gazd. tan. ir.) Schmidt bérlő, 1922.; Kézirat, 1996. 215-216. p.
- ¹⁹ VeML ZAL A Számvevőség iratai (továbbiakban: Számv. ir.), 1922-1928.; Kézirat, 1996. 215-216. p.
- ²⁰ A magyar korona országainak helységnévtára. Bp., 1873. (A helységek ábécérendjében.)
- ²¹ Uo.
- ²² VeML ZAL Gazd. tan. ir.; VeML ZAL Számv. ir. 1931., 1933-1935., 1940.; VeML ZAL Az Apáti Hivatal iratai, 1940.
- ²³ Magyarország földbirtokosai és földbérlői. Gazdacímár. A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek 1925. év eleji adatai alapján. Bp., 1925. 353-355. p.
- ²⁴ VeML ZAL Gazd. tan. ir., 1922-1931.
- ²⁵ Magyar Katolikus Almanach. 2. évf., 1928. Szerk. Gerevich Tibor. Bp. 1928. 209. p.
- ²⁶ Kézirat, 1949. 2. rész. 49. p.
- ²⁷ VeML ZAL Káptalan-kormányzótan. ir.; VeML ZAL Gazd. tan. ir., 1947. okt. 27-ci jegyzőkönyv.
- ²⁸ VeML ZAL Hagyó Kovács Gyula jószágkormányzó levelezése (továbbiakban: Hagyó lev.), 1945-1946. F.jel.
- ²⁹ VeML ZAL Kormányzótan. ir., 1945.
- ³⁰ VeML ZAL Hagyó lev., 1945-1946. Sz.jel.
- ³¹ Uo.
- ³² VeML ZAL Hagyó lev., 1947. Sz.jel.
- ³³ VeML ZAL Hagyó lev., 1945-1946. M.jel.
- ³⁴ A ciszterci rend zirci kongregációja névtára, 1947-1948. Zirc, 1947. 13-14. p.
- ³⁵ VeML ZAL Kápt. ir., 1947.
- ³⁶ VeML ZAL Kápt. ir., 1949.; Kézirat, 1996. 158. p.
- ³⁷ *Hagyó Kovács Gyula*: Előszállás utáni éveim, 1945-1958. = *Árgus*, 2002. 1. sz. 75. p.